



УДК 574.3

DOI <https://doi.org/10.32782/naturaljournal.16.2026.30>

## ПОНЯТТЯ І ПРОЯВИ СОЛІТАРНОСТІ В ЕКОЛОГІЇ ТВАРИН

І. В. Загороднюк<sup>1</sup>, М. А. Коробченко<sup>2</sup>

Поняття солітарності стосується різних проявів усамітненого способу життя тварин, і його основним застосуванням є позначення поодинокого способу життя всіх особин у позарепродуктивний період, коли тварини не формують шлюбні пари або сімейні групи типу «мати+прибулі». Розглянуто словникові тлумачення солітарності та її синонімію, приклади застосування в екології тварин та інших галузях знання, визначення поняття у тлумачних словниках та наукових публікаціях. Поняття розглянуто на прикладі ссавців для обмеження різноманіття його проявів і тлумачень з метою більш чіткого окреслення феномена. Явище солітарності закономірно проявляється у групах з вузькими або іншим чином обмеженими просторовими і трофічними нішами. Зокрема, солітарність виявляється незмінним атрибутом багатьох груп верхівкових хижаків (напр., ведмідь, рись, росомаха), проте властиве й іншим групам, критично залежним від дефіциту ресурсів (напр., види родин *Mustelidae*, *Spalacidae*, *Soricidae*). Розглянуто динаміку рівня солітарності, причини її виникнення і механізми зворотної соціалізації. Солітарність особливо яскраво проявляється у хижих тварин, які часто є верхівковими хижаками. Проте явище солітарності є зворотним, і точкою відліку є старт репродуктивних циклів, після чого соціалізація убуває аж до досягнення повної солітарності. Солітарність може бути вимушеною і набутою при значному розрідженні популяції, зокрема й внаслідок надмірної їх експлуатації (полювання), погіршення умов існування з надмірною смертністю або наднизькою плідністю, фрагментацією простору і порушеннями міграційних шляхів. Останнє може суттєво трансформувати просторову структуру популяції і унеможливити взаємодії окремих особин, включно з формуванням шлюбних пар або сезонних зграй для колективних полювань. Розглянуто форми здичавіння свійських хижих (псів і котів) як моделі зменшення соціалізації, проте з подальшим формуванням нових її проявів, від усамітненої бродяжності до створення ними зграй.

**Ключові слова:** аутекологія, просторова структура популяції, соціальні системи.

<sup>1</sup> кандидат біологічних наук, провідний науковий співробітник  
(Інститут еволюційної екології НАН України, м Київ)  
e-mail: [zoozag@ukr.net](mailto:zoozag@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-0523-133X

<sup>2</sup> провідний інженер відділу музеології

(Національний науково-природничий музей НАН України, м. Київ)

ORCID: 0000-0002-1063-482X

## THE CONCEPT AND MANIFESTATIONS OF SOLITARINESS IN ANIMAL ECOLOGY

I. V. Zagorodniuk, M. A. Korobchenko

*The concept of solitariness refers to various manifestations of the solitary lifestyle of animals, and its main application is to denote the solitary lifestyle of all individuals in the non-reproductive period, when animals do not form mating pairs or family groups such as 'mother + offspring'. The dictionary definitions of solitariness and its synonyms, examples of its use in animal ecology and other fields of knowledge, as well as definition of the term in explanatory dictionaries and scientific publications are considered. This concept is considered using mammals as an example, in order to limit the diversity of its manifestations and interpretations and to define this phenomenon more clearly. The phenomenon of solitariness naturally manifests itself in groups with narrow or otherwise limited spatial and trophic niches. In particular, solitariness manifests itself as an invariable attribute of many groups of apex predators (e.g., bears, lynxes, wolverines), but it is also characteristic of other groups that are critically dependent on scarce resources (e.g., species of the families Mustelidae, Spalacidae, Soricidae). The dynamics of the level of solitariness, the reasons for its occurrence, and the mechanisms of reverse socialisation are considered. Solitariness is particularly evident in predatory animals, especially large carnivores, which are essentially apex predators. However, the phenomenon of solitariness is reversible, and the starting point is the beginning of reproductive cycles, after which socialisation decreases until complete solitariness is achieved. Solitariness can be forced and acquired when populations are significantly depleted, particularly as a result of overexploitation (hunting), deteriorating living conditions with excessive mortality or extremely low fertility, fragmentation of space and disruption of migration routes. The latter can significantly transform the spatial structure of populations and make interactions between individuals impossible, including forming mating pairs or seasonal flocks for collective hunting. Forms of feralisation of domestic carnivorans (dogs and cats) are considered as models of reduced socialisation, but with the subsequent formation of new patterns of socialisation, from solitary vagrancy to the formation of packs.*

**Key words:** autecology, spatial structure of population, social systems.

### Вступ

Солітарність – особливий тип життєдіяльності, коли кожна особина в популяції, окрім періоду репродукції, веде усамітнений спосіб життя. Його можливими синонімами є усамітненість, самотність, окремішність, до певної міри й самотійність або самотостатність. Такий стиль обмежує внутрішньовидові конфлікти (по суті конкуренцію) і, відповідно, є механізмом збільшення життєздатності кожної особини. Одночасно він вимагає складної соціальної і просторової організації в популяції, складних форм поведінки при пошуку шлюбних партнерів та інших адаптацій (Karpelev, 2019). Такі системи стосунків вимагають дуже тонких механізмів підтримання цілісності популяції і загалом виду.

З такими явищами не раз стикалися й автори, надто при вивченні просторового розподілу видів із вкрай вузькими нішами або значними збігами ніш, як от у підземних гризунів (Коробченко та ін., 2010). Те саме можна говорити і про більшість хижих, навіть дрібних, як от види родини Мустелових, Mustelidae (Загороднюк, 2009). Більші види ще частіше демонструють не тільки алопатричність на рівні взаємин близьких видів, але й солітарність, якщо

мова йде про хижактво (вершини пірамід) або вузьку трофічну спеціалізацію. В таких випадках вони формують розріджені популяції, в яких просторова організація з точки зору екоморфології й конкурентних взаємин стає «алопатрією в квадраті». Такі системи найбільш яскраво виразні у верхівкових хижаків.

Оскільки це поняття в україномовній літературі практично відсутнє, ми присвятили цей текст його значенню і вжитку.

### Матеріал і методи

Робота ґрунтується на аналізі наукових публікацій, а також на опрацюванні фахових енциклопедичних видань та тлумачних словників біологічного і загального спрямування. Для аналізу термінологічного поля було відібрано праці з екології поведінки, теріології та етології, де термін «солітарність» використовується для опису структури популяцій. Для обмеження надмірної варіативності проявів солітарності та забезпечення чіткості висновків, основним об'єктом аналізу обрано клас ссавців (Mammalia).

У роботі використано термінологічний та етимологічний аналіз – для з'ясування походження поняття «солітарність», його синонімії та розмежування з суміжними поняттями. Компаративний (порівняльний)

аналіз – для зіставлення стратегій поведінки різних екологічних груп ссавців залежно від трофічних і просторових ресурсів. Метод аналогії – при розгляді процесів здичавіння свійських тварин як моделі трансформації соціальних структур у нестабільних умовах. Аналіз динаміки солітарності проводили з урахуванням репродуктивних циклів (старт циклу як точка відліку соціалізації) та життєвих стратегій видів у межах їхніх екологічних ніш.

### Результати та їх обговорення

*Тлумачення терміну.* Поняття «солітарність» не часте у словниках, проте наявне. У словнику «Екологія. Тлумачний словник» (Мусієнко та ін., 2004) цей термін відсутній; немає його і в «Словнику-довіднику сучасних екологічних та природоохоронних термінів» (Гончаренко і Савгіра, 2010). Знаходимо термін у виданні «Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови» (Бусел, 2005): «Солітарний. Одинокий, окремих, одиничний.»

Пояснення етимології немає, але ясно, що слово є запозиченням з англійського 'solitary'. Важливість появи такого терміну як неологізму визначається тим, що кожний неологізм входить лише у вузький обіг і не обтяжений суміжними тлумаченнями загальної лексики, які можна отримати для його українських відповідників (напр., «одинокий»).

Англійські словники – очевидно більш продуктивне джерело, оскільки запозичення очевидно було саме з англійської або принаймні через посередництво англійської. Обмежимося словником Кембриджа, який дає одразу й переклади українською слова 'solitary' (Cambridge Dictionary, 2026): «1) alone; without companions – самотній, одинокий; 2) living or being alone, by habit or preference – одинокий; 3) single – окремий, поодинокий». З інших прикладів – «A solitary figure – самотня постать», «Solitary bee – одиночна бджола».

Власне, ці тлумачення найповніше відображають той сенс, який вкладається в «солітарність» як стиль життя, рівень (не) соціальності. І очевидно, що термін стосується конкретних персон, не абстрактних понять (мандрівник, особина, постать, бджола). У нашому випадку важливим є застосування поняття до абстракції, якою є «вид». Останнє є нездоланною проблемою всіх подібних означень, як і у випадку з іншими термінами, які мають стосуватися більше особин, їх груп або цілих популяцій,

проте не виду як категорії. Такими прикладами є означення «рідкісний», «мінливий», «сутінковий». Попри все, такі означення вживаються, з акцентом на прояви виду (в колекціях, у природі).

Термін відсутній у енциклопедіях, зокрема й у тритомній «Екологічній енциклопедії» (Толстоухов, 2008). Авторами введено в українську вікіпедію на основі оригінальної публікації 2010 р. щодо життєвої форми підземних гризунів, де цей термін вжито в українськомовній екологічній літературі вперше (Коробченко та ін., 2010). Вікіпедійне визначення, уведене в українську вікіпедію авторами 13.11.2011, таке: «Солітарні тварини – види тварин, популяції яких являють собою розрізнені поселення окремих особин, що ведуть поодинокий, усамітнений спосіб життя. Переважну частину свого життєвого циклу солітарні тварини проводять усамітнено, проте у періоди репродукції або сезонних чи репродуктивних міграцій можуть формувати тимчасові скупчення.»

Нами визначення дано в огляді «Природнича термінологія в описах змін біоти в умовах війни та бойових дій» (Загороднюк, 2023): «Солітарний (aff. самітницький) – усамітнений спосіб життя, який виключає постійні взаємини з іншими особинами цього ж виду, нерідко у форматі «солітарний вид», особливість багатьох видів, що живуть в умовах браку ресурсів (підземні мешканці, хижаки тощо). В умовах надмірних екологічних стресів, зокрема й унаслідок бойових дій, у багатьох видів тварин рівень солітарності катастрофічно зростає через втрати батьків, дітей, шлюбних партнерів тощо.»

*Використання терміну в публікаціях в Україні.* Поняття «солітарний» і введено в обіг в українській фаховій зоологічній літературі авторами при аналізі екології гризунів-землеріїв (Коробченко та ін., 2010). Прикладом вжитку в нарисах енциклопедичного стилю стали нариси про рідкісні види за нашим авторством у «Червоній книзі Донецької області» (Залевський і Бронсков, 2017), зокрема в характеристиках таких видів, як їжак вухатий (с. 384), нічниця степова (с. 391), нетопир пігмей (399).

Єдиний відомий нам приклад в українській зоологічній літературі з неавторською участю стосується поведінки ведмедів в умовах неволі: «До ефективних методів урізноманітнення рутини диких тварин відносять групування представників одного

виду, навіть якщо вид проявляє солітарний характер у дикій природі» (Озарків, 2019).

Із 2025 р. у «Великій українській енциклопедії», термін ввели в низці нарисів про ссавців (С. Харчук, за участі авторів). Прикладом є опис бінтуронга (*Arctictis binturong*) з родини віверових: «Вид солітарний, але не суворо територіальний. Зазвичай живуть поодинокі, проте їх можна спостерігати і в парі та разом із їхніми нащадками» (Велика Українська Енциклопедія, 2026).

У суміжних галузях термін існує як позначення в гістології. Зокрема, в медицині ним позначають ізольовані новоутворення. Приклади: «солітарні вогнищеві ураження легень» (Ліскіна, 2022); «розрізняють фагоцитарний, солітарний і аліментарний типи живлення (яйцеклітин).» (Дзержинський та ін., 2014).

### **Солітарність та соціальна структура популяцій**

*Ключові особливості солітарності.* В англійській літературі поняття «солітарність» більш вживане. Наприклад, при описах землерийв використовують солітарність як протиставлення соціальності: 'Reproductive strategies in solitary and social African mole-rats' (Bennett et al., 2007). Термін для землерийв ввели саме на позначення стилю життя, при якому тварини є суворо територіальними (Bennett & Jarvis, 1988a, 1988b; Bennett et al., 2001). Загалом це є однією з рис багатьох підземних тварин, які живуть в умовах постійного дефіциту ресурсів і у вузькій просторовій ніші, і такий термін точно характеризує їхні унікальні особливості.

Це поняття стосується далеко не тільки землерийв. Спосіб життя багатьох великих хижих, у т.ч. й ведмедів, рисей чи росомах – це солітарність упродовж значного періоду часу, надто якщо мова про дорослих самців. Поняття це стосується і низки приматів та інших тварин, щодо яких існує широка література (Karpele, 2019; Makuya & Schradin, 2024). В першій з цих двох праць наведено детальний опис особливостей солітарності у контексті вивчення соціальних систем тварин. Згідно з цією концепцією, необхідно розрізняти чотири компоненти кожної соціальної системи: (1) соціальну організацію, (2) соціальну структуру, (3) систему спарювання, (4) систему догляду (табл. 1).

Ці особливості треба враховувати окремо, оскільки, напр., системи парубання (моноччи полігамія) або система догляду (материнський, двобатьківський) можуть розріз-

нятися у різних видів (Makuya & Schradin, 2024). За такою схемою можливо описати та оцінити зміни у соціальності у будь-якого виду тварин. Соціальність і солітарність не є сталою ознакою, вони визначаються багатьма факторами і залежать від загальної структури групи, особливостей взаємодій, парубання та догляду за потомством. Зміни у соціальності залежать від доступу до ресурсів, партнерів та типів взаємодії з потомством.

### **Динаміка солітарності**

Явище солітарності закономірно проявляється у групах із вузькими або обмеженими просторовими і трофічними нішами. Як відмічено вище, солітарність є незмінним атрибутом багатьох верхівкових хижаків (ведмідь, рись, росомаха), проте властиве й іншим групам, критично залежним від дефіциту ресурсів (напр., види *Mustelidae*, *Spalacidae*, *Soricidae*). Відповідно до наявних ресурсів і характеру їх використання у багатьох видів існує динаміка рівня солітарності, з відповідними причинами її виникнення і механізми розвитку зворотної соціалізації у періоди репродукції, міграцій, сплячки.

Солітарність може переважати протягом усього життя, крім періодів репродукції, проте може змінюватися і протягом онтогенезу – з віком, статусом, сезонами. Так, представники будь-якого виду, що солітарні у дорослому віці, у дитинстві тісно пов'язані з матір'ю і сибсами. Всі великі хижи, які в дорослому віці й у залежності від сезону демонструють зміни солітарності з найвищими її проявами у позарепродуктивний період, соціалізуються в періоди розмноження та при потребі колективних полювань.

Тригерами можуть бути не тільки доступність ресурсів чи зміни взаємодій, але й стресові фактори. Аналізуючи впливи війни на біоту, нами щодо солітарності відмічено таке (Загороднюк, 2023): «В умовах хронічного стресу ... може зростати частка безпритульних і бродячих тварин, ..., збільшуватися рівень солітарності особин тощо. Іншими словами, об'єктами уваги можуть ставати не тільки оцінки таких статусів, але й їх зміни...».

*Ефекти розріджених популяцій.* Існує проблема вимушеного формування тваринами розріджених популяцій, що є не тільки фактором збільшення рівня солітарності, але й причиною зростання агресивності. Таке стає «нормою» у антропогенно трансформованих середовищах і в районах з виразним домінуванням людей, а також в районах

нещодавнього вселення хижих, де вони певний час були відсутні. Фрагментація середовища, надмірна випадкова смертність, прес мисливців, турбування, мала кормність угідь – все це фактори зміни територіального розподілу, ритмів активності, харчових спеціалізацій і врешті – формування надмірної солітарності, по суті вимушеної (Smith et al., 2024). Очікуваною стає агресивність хижих у нестабільних популяціях, і такі явища найчастіше стосуються ведмедів, великих котових, рідше – вовків (Nowak et al., 2021)).

Власне, для солітарних тварин розрідження їхніх популяцій – це не критичний стан, а по суті бажаний. Проте при надвеликих фізичних відстанях між особинами в періоди, коли солітарність має змінюватися соціалізацією, такі розрідження популяцій стають перешкодами, тобто критичними через обмеження життєвих стратегій, зокрема й репродукції.

Плюси й мінуси солітарності як норми і як результату розрідження популяцій

наведено у табл. 2. Напевно, має бути певний рівноважний стан між цими модусами і мають бути певні природні фактори, які сприяють або суперечать солітарності. Ключовий з них – це репродукція, оскільки всі ссавці – бісексуальні, а у великорозмірних ще й домінують різні форми семіотики (система «свій-чужий»), надто в періоди репродуктивних змагань, що за нормальних умов стає фактором високих темпів еволюції (Kull, 2016).

Фактично плюси стають актуальними у періоди онтогенетичного стазису в умовах стабільного середовища; прикладом такого статусу є холості особини або дорослі самці-самітники у літніх високопродуктивних місцезнаходженнях.

Такі статуси солітарності з незмінною територіальною складовою мають свої негативні сторони для існування «солітарників», посилені антропогенною трансформацією середовища, його фрагментацією і відчуженням людиною великих територій. Як відомо, навіть площі великих заповідних

Таблиця 1  
Солітарність через складові соціальної системи (за: Kappeler, 2019)

| Компоненти соціальної системи                   | Соціальна організація  | Соціальна структура  | Система спарювання  | Система догляду   |
|---|--|--|---|---|
| Змінні або питання, на які відповідає компонент | Розмір групи<br>Склад групи<br>Тип спорідненості   | Соціальна взаємодія<br>Комунікація                                     | Хто паруються?<br>Хто розмножується?  | Хто доглядає?   |
| Ключові характеристики соціальної системи       | Самотність<br>Життя в парі<br>Життя в групі  | Соціальні відносини<br>Соціальні зв'язки                               | Схема спарювання<br>Репродуктивний переки   | Батьківська турбота<br>Спільна батьківська турбота                  |
| Аспекти, що сприяють соціальній складності      | Просторові відмінності<br>Часові відмінності<br>Статеві сегрегація<br>Статеве співвідношення дорослих особин | Ієрархія домінування<br>Складність комунікації<br>Міжгрупові відносини | Одноразове розмноження проти багаторазового розмноження<br>Альтернативні тактики розмноження<br>Розподіл зусиль при розмноженні | Кооперативне розмноження<br>Динаміка помічників<br>Поліморфізм каст |

Таблиця 2

Плюси і мінуси солітарності

| Плюси (загалом прості, але їх більше)   | Мінуси (загалом складні)  |
|---|---|
| 1) зниження конкурентності, зокрема й передусім внутрішньовидової<br>2) зниження контагіозності зоонозів<br>3) зниження вразливості від хижацтва<br>4) можливість «відходити» далеко від батьківських та репродуктивних місць | 1) ризики довічної самотності (випадіння з репродукції та соціальних систем)<br>2) потреби спеціалізованих міграцій, зокрема репродуктивних<br>3) потреба великих просторів і надмірно низька чисельність в малих просторах |
| Загалом плюси формують продуктивні позарепродуктивні статуси у періоди онтогенетичного і середовищного стазису  | Загалом репродуктивні й суміжні (міграційні тощо) статуси, в умовах змін середовища або онтогенетичних станів   |

територій є недостатніми для існування стабільної популяції рисі або ведмеда.

**Порушення солітарності.** Солітарність може бути вимушеною і набутою, в кожному разі неприродною або надмірною. Такі стани можуть формуватися під дією низки чинників, передусім антропогенної природи: 1) при значному розрідженні популяцій, зокрема внаслідок надмірної їх експлуатації (полювання) або внаслідок погіршення умов існування з надмірною смертністю або наднизькою плідністю; 2) при фрагментації простору і порушеннях міграційних шляхів.

Останнє може суттєво трансформувати просторову структуру популяцій і унеможлиблювати взаємодії окремих особин, включно з проблемами формування шлюбних пар або сезонних зграй для колективних полювань.

Види, що існують в межах природно низької щільності можуть перейти у стан набутої солідарності внаслідок формально малих впливів першої і другої груп, різко набуваючи статусів вразливості або й загроженості в категоріях МСОП. Те саме важливо сказати про види на межах їхніх ареалів – вони при будь-якому погіршенні умов (першої або другої груп) автоматично потрапляють у стан набутої солідарності. Перебуваючи у таких станах, не зовсім природних для себе, види можуть проявляти нетипові форми поведінки, властиві для розріджених популяцій, включно з проявами агресії, спробами міжвидових парувань, різних блокуваннях репродуктивних функцій тощо.

**Приклади солітарності стосовно фауни України.** Приклади стосовно теріофауни України наведено в табл. 3. Очевидно, що головна вимога солітарників – надвеликі (з огляду на «людські» стандарти охорони природи) території вільного і спокійного їх проживання. І це повною мірою стосується і всієї групи великих хижих, і мустелових, і сліпаків. Тобто всіх тих, для яких ключовою вимогою є система великих індивідуальних ділянок, без їхнього перекриття. Передусім

це кормові ділянки, проте можуть бути і загалом територіями присутності, тобто індивідуальними поліфункціональними ділянками (кормові, репродуктивні, зони відпочинку).

Як ілюстрацію наведемо приклад з відносно дрібними видами ссавців з родини сліпакових (Spalacidae): для них допустимою з екоморфологічної точки зору є лише симпатрія між видами різних родів (Коробченко і Загороднюк, 2009). У сліпаків стан солітарності, попри його домінування упродовж більшої частини їхнього життя, не є постійним, він змінюється протягом року і надто у зв'язку з репродукцією, а в період розмноження і до переходу молоді до самостійного життя вони можуть жити сім'ями (Коробченко, 2022).

Як парадоксальний приклад можна згадати оцінку щільності «популяції» тхора степового (*Mustela eversmanni*) у заповіднику «Стрільцівський степ»: 1,9 ос. на 1000 га при площі заповідника 0,5 тис. га (Боровик, 1999), з чого слідує, що заповідник забезпечує існування лише 0,85 особини цього виду; про популяцію в заповіднику не може бути й мова.

Щодо інших груп хребетних тварин, передусім риби, амфібій і плазунів, скоріше мова має йти про незакономірну солітарність, яка пов'язана з дисперсією молодих (прибулих) як механізмом уникнення внутрішньовидової конкуренції (Begon et al., 1986). У птахів система подолання внутрішньовидової конкуренції значно більш складна, що визначається і поведінкою (надто в репродуктивний період), і життям у тривимірному просторі та вузькими біотопними спеціалізаціями. Понад те, у птахів скоріше можна говорити про різні системи соціалізації, яких існує велике різноманіття – від міграційних і зимівельних скупчень за колоніальних гніздувань (Siegel-Causey & Kharitonov, 1990). Виразну солітарність демонструють хіба що великі хижі птахи, розподіл яких по території є виразно дисперсним, надто у репродуктивний період.

Таблиця 3

Приклади солітарності у видів ссавців фауни України

| Ряд        | Приклади   |
|------------|--|
| Гризуні    | незакономірно у великорозмірних вивірковидих (вивірки, бобрі);<br>закономірно у землерійв родини сліпакових                    |
| Комахоїдні | кроті або їжаки в позарепродуктивний період  |
| Кажани     | самці нетопирів / пергачів у нерепродуктивний період   |
| Хижі       | вовки нетериторіальні; самці ведмеда / рисі в нерепродуктивний період; всі мустелові, а надто самці, в нерепродуктивний період |
| Унгуляти   | жеребці без табуна (гарему); нерепродуктивні старі зубри   |

*Суміжні поняття. Бродяжність.* Існує декілька понять, які за своїм змістом близькі до «солітарності». Передусім це стосується всього комплексу ситуацій, які позначають термінами, подібними до «бродяжний» («бродячий», «волоцюжний»), а через нього – безпритульний, номадний тощо. Ці терміни є неусталеними в українській екологічній термінології. Так, «бродячий» має стосуватися таких видів (особин):

1) які знаходяться в постійному русі в усіх проявах своєї життєдіяльності та у зв'язку з цим часто ведуть усамітнений спосіб життя (їжаки, борсуки, мідичі), а по суті є видами, що збирають поживу на великих площах;

2) які постійно змінюють свої місця перебування і по суті не є територіальними і не пов'язані взагалі чи більшу частину життя з якимись конкретними ділянками (видри, дельфіни, холості самці кажанів);

3) осторонь стоять випадки екстериторіальних і загублених особин, якими часто є молодь (прибулі) у стані розселення (дисперсії) від батьківських осередків або тварини, які втратили зграю;

4) які втратили людську опіку, тобто були (по суті й є) свійськими, проте залишилися без господаря, відбилися, вигнані; тобто мова йде про позначення особин, які перебувають у найвужчій зоні толерантності;

5) стабільні групи особин, що формуються зі здичавілих свійських, як у синантропних місцезнаходженнях (зграї вуличних псів), так і автономні групи у природі (здичавілі корови (Жила, 2025)).

Загальна лексика фіксує поняття «бродячих» на безпритульних хижих. Цей термін має свою історію, в англійській літературі він звучить як 'stray'; напр., 'stray dog' – безпритульні, а по суті вуличні пси. За (Cambridge Dictionary, 2026) термін тлумачиться як «кішка, собака тощо, які заблукали і не мають дому». Цей словник подає етимологію як: «stray(v.) – «заблукати, щодо тварин», «віддалитися від вольтера чи стада»; скорочення від старофранцузького *estraier* «блукати, бродити, дрейфувати, бігати без нагляду»; можливо, буквально «ходити вулицями», від *estree* «маршрут, шосе».

Інші визначення «бродячих»: За СУМ: «Бродячий, а, е. Який не живе на одному місці або не має постійного місця проживання. ... // Який постійно переходить з місця на місце; мандрівний. ... // Який має або виявляє схильність бродити, переходити з місця на місце» (СУМ..., 1970). За: (Загороднюк, 2023): «Бродячий (бродяжний,

мандрівний, кочовий, «волоцюга») – позначення особин, що не мають постійного місця мешкання, часто про спосіб життя (напр., нестатевозрілих особин), інколи позначення способу існування видів у цілому».

Якщо для першого тлумачення добре підходить саме «солітарний», то для другого – «вагрантний» (з англ. 'vagrant species') в розумінні мандрівний, кочовий. І лише для четвертої групи можна вживати усталений термін «бродячий» (як відповідник англ. *stray*). П'ята група – це вже нова якість, формування дикого типу, здичавілі, в нормі зграйні, не солітарні.

*Фази «дикості» у здичавілих свійських хижих.* Термін «здичавіння» в нормі адресують саме свійським хижим – псам і меншою мірою котам (Загороднюк, 2025). З різноманіття класифікацій сформовано три «фази» дикості: «1) СВВ, свійські на вільному виході; 2) БВВ, безгосподарні на вільному виході, або бродяжні пси; 3) ЗДП, здичавілі, або власне дикі пси – тварин, які пройшли процес одомашнення, але повернулися до дикого стану». Друга група є аналогом 'stray dogs' (бродяжних)».

Характеристика цієї групи така: «2. БВВ, безгосподарні на вільному виході, або бродяжні пси – пси, що знаходять поживу і притулки в населених пунктах, проте не були соціалізовані, а тому уникають людей. Вони є типовими коменсалами, пов'язані з місцями викидання органіки та іншими джерелами їжі. ... За СУМ, «Бродячий. Який не живе на одному місці або не має постійного місця проживання. ... мандрівний» (с. 108).

*Набута солітарність і бродяжність як ознаки симбіоцину.* Розвиток бродяжності і вимушеної солітарності багатьох видів великих ссавців йде в умовах формування симбіоцину (Albrecht, 2016), наступного за «антропоценом» стану розвитку екосистем, де присутність людей як фактична, так і через антропогенні фактори стає іманентною особливістю. Це означає всепроникну синантропію з усіма її наслідками, включно з фактичною залежністю (безправністю) всієї макробіоти, право на життя якої визначається винятково позицією людських суспільств і фактичними формами природокористування.

Значна частка диких і здичавілих свійських хижих має статус «бродячих», і чимало з них живуть поза людиною, проте біля людини. Поява в приміських парках рисей, а на сміттєзвалищах ведмедів стає такою ж нормою, як і зграї безпритульних псів у лісо-

парках чи виводки здичавілих котів у глибині заповідних масивів. Все це передусім стосується хижих.

Загалом можна говорити про те, що «бродяжність» як антропогенний варіант солітарності ставатиме дедалі частим явищем, а для частини видів – формою їх виживання. Всі види зі складу макрофауни в умовах фрагментації середовища все більше змушені переходити у статус жебраків, що живляться антропогенними кормами або й виживають на підгодівлі, умови якої змушуватимуть їх змінювати й просторову структуру їх популяцій, стратегію кормодобування, проходження життєвого циклу, вибір сховищ тощо.

У стосунку до макрофауни вихід лише один – створення великих заповідних територій (від 100 тис. га) з мінімальними господарськими впливами, системою контролю чисельності хижих та їхніх ресурсів, системою компенсацій за шкоду тощо. Те саме стосується й менших солітарних тварин, виживання яких так само залежить від наявності великих незайманих діяльністю людини площ природних (або наближених до природного стану) екосистем. Альтернатив цьому немає. Або ці види будуть забезпечені місцем під сонцем, або всі емоції зооохоронників та плани дій із заробляння коштів на

збереженні раритетів залишаться формою «природоохорони» в режимі «занепокоєння».

#### **Висновки**

Поняття «солітарності» заслуговує на особливу увагу при вивченні екології, поширення і територіальності у багатьох груп, а надто представників макрофауни, передусім великорозмірних видів хребетних, зокрема й групи великих хижих ссавців. Поняття по суті є антонімом до соціальності.

Існує низка динамічних станів солітарності й соціальності, і солітарність часто розвивається з віком і, звісно, у позарепродуктивний період. Вона має всі можливі типи прояву – гендерні, вікові, сезонні, проте так само проявляється і в маргінальних типах місцезнаходжень.

У зв'язку з антропогенною руйнацією просторової структури багатьох видів тварин, надто екзантропів, високий рівень солітарності може бути ознакою порушення внутрішньовидових соціальних зв'язків і породжувати атипові форми поведінки, включно з депресивними станами та агресією.

#### **Подяки**

Дякуємо А. Бокотею та І. Мерзлікіну за обговорення представлених матеріалів, С. Жилі та Я. Довганичу за коментарі щодо прикладів із великими хижими, О. Гарбару за формування методичного блоку статті.

#### **Список використаної літератури**

- Боровик Е.Н. Чисельність рідкісних і зникаючих видів ссавців у Стрільцівському степовому заповіднику. *Вісник зоології*. 1999. Том 33 (4–5). С. 80.
- Бусел В.Т. (упоряд.). *Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 слів. Том VIII*. Перун, Київ, Ірпінь, 2005. 1728 с.
- Велика Українська Енциклопедія. [Електронний ресурс]. URL: <https://vuc.gov.ua/> (дата звернення 15.01.2026).
- Гончаренко Г.Е., Совгіра С.В. (ред.). *Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів*. Науковий світ, Київ, 2010. 67 с.
- Держинський М.Е., Скрипник Н.В., Вороніна О.К., Пазюк Л.М. *Біологія індивідуального розвитку. Частина I. Практичний посібник*. Київський університет, Київ, 2014. 271 с.
- Жила С. Здичавіла велика рогата худоба в Чорнобильському біосферному заповіднику. *Theriologia Ukrainica*. 2025. Том 29. С. 153–164. <http://doi.org/10.53452/TU2913>
- Загороднюк І. Закономірності розмірної диференціації видів і статей у багатовидовій гільдії. *Наукові записки ДПМ*. 2009. Том 25. С. 251–266.
- Загороднюк І. Природнича термінологія в описах змін біоти в умовах війни та бойових дій. *Світові виміри освітніх тенденцій*. 2023. Том 16. С. 30–41.
- Загороднюк І. Дикі пси (*Canis familiaris*) Голосіївського лісу. *Novitates Theriologicae*. 2025. Том 17. С. 107–118. <https://doi.org/10.53452/nt1720>
- Залевський В.Д., Бронсков О.І. (ред.). *Червона книга Донецької області: тваринний світ*. Вінницька обласна друкарня, Вінниця, 2017. 452 с.
- Коробченко М., Загороднюк І. Таксономія та рівні диференціації сліпаків (*Spalacidae*) фауни України і суміжних країн. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*. 2009. Том 26. С. 13–26.
- Коробченко М.А., Загороднюк І.В., Ємельянов І.Г. Підземні гризуни як життєва форма ссавців. *Вісник ННПМ*. 2010. Том 8. С. 5–32.

Коробченко М. Динаміка просторового розподілу, рийна діяльність та кормозапасання у сліпака східного (*Spalax microphthalmus*). *Theriologia Ukrainica*. 2022. Том 23. С. 110–129. <https://doi.org/10.15407/TU2311>

Ліскіна, І.В. Поодинокі вогнищеві ураження легенів. *Туберкульоз, захворювання легенів, ВІЛ-інфекція*. 2022. Том 3 (50). С. 68–77. <https://doi.org/10.30978/TB2022-3-68>

Мусієнко М.М., Серебряков В.В., Брайон О.В. *Екологія. Словник-довідник*. Либідь, Київ, 2024. 374 с.

Озарків М.В. Нетипова поведінка ведмедя бурого (*Ursus arctos* Linnaeus, 1758) в умовах реабілітаційного центру диких тварин Галицького національного парку. *Функціонування природоохоронних територій в сучасних умовах*. Синевир, 2019. С. 68–82.

СУМ... 1970. Бродяга. Білодід, І. К. (ред.). *Словник української мови: у 11 томах. Том 1 (А–Б)*. АН УРСР. Інститут мовознавства. Наукова думка, Київ, 1970. С. 238.

Толстохов А.В. (ред.). *Екологічна енциклопедія: у 3 томах. Том 3: О–Я*. Центр екологічної освіти та інформації, Київ, 2008. 471 с.

Albrecht G.A. Exiting the anthropocene and entering the symbiocene. *Minding Nature*. 2016. Vol. 9 (2). P. 14–16.

Begon M., Harper J.L., Townsend C.R. 1986. *Ecology: Individuals, Populations and Communities*. Sunderland, Mass Inc. 876 p.

Bennett N.C., Jarvis J.U.M. The reproductive biology of the Cape mole-rat, *Georchus capensis* (Rodentia, Bathyergidae). *Journal of zoology, London*. 1988a. Vol. 214, 95–106. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7998.1988.tb04989.x>

Bennett N.C., Jarvis J.U.M. The social structure and reproductive biology of colonies of the mole-rat, *Cryptotomys damarensis* (Rodentia, Bathyergidae). *Journal of Mammalogy*. 1988b. Vol. 69. P. 293–302. <https://doi.org/10.2307/1381379>

Bennett N.C., Jarvis J.U.M., Aguilar G.H., McDaid E.J. Growth and development in six species of African mole-rats (Rodentia: Bathyergidae). *Journal of Zoology*. 1991. Vol. 225 (1). P. 13–26. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7998.1991.tb03798.x>

Bennett N.C., Gutjahr G.H., Faulkes C.G. The reproductive physiology and endocrinology of the African mole-rats. In: *Subterranean Rodents: News from Underground*. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, 2007. 61–78. [https://doi.org/10.1007/978-3-540-69276-8\\_6](https://doi.org/10.1007/978-3-540-69276-8_6)

Cambridge Dictionary. [Electronic resource] URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english-ukrainian> (access date 15.01.2026).

Gompper M.E. The dog-human-wildlife interface: assessing the scope of the problem. In: Gompper M.E. (ed.). *Free-Ranging Dogs and Wildlife Conservation*. Oxford University Press, 2013. 9–54. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199663217.003.0001>

Kappeler P.M. A framework for studying social complexity. *Behavioral Ecology and Sociobiology*. 2019. Vol. 73, art. 13. <https://doi.org/10.1007/s00265-018-2601-8>

Kull K. The biosemiotic concept of the species. *Biosemitics*. 2016. Vol. 9 (1). P. 61–71. <https://doi.org/10.1007/s12304-016-9259-2>

Makuya, L., Schradin, C. Costs and benefits of solitary living in mammals. *Journal of Zoology*, 2024. 323 (1). P. 9–18. <https://doi.org/10.1111/jzo.13145>

Nowak S., Szewczyk M., Tomczak P., et al. Social and environmental factors influencing contemporary cases of wolf aggression towards people in Poland. *European Journal of Wildlife Research*. 2021. Vol. 67 (4). P. 69. <https://doi.org/10.1007/s10344-020-01455-1>

Siegel-Causey D., Kharitonov S.P. The evolution of coloniality. *Current Ornithology*. 1990. Vol. 7. P. 285–330.

Smith A.F., Kasper K., Lazzeri L., et al. Reduced human disturbance increases diurnal activity in wolves, but not Eurasian lynx. *Global Ecology and Conservation*. 2024. Vol. 53. Art e02985. <https://doi.org/10.1016/j.gecco.2024.e02985>

## References

Borovyk, E.N. (1999). Chyselnist ridkisnykh i znykayuchykh vydiv ssavtsiv u Striltsivskomu stepovomu zapovidnyku [The abundance of rare and endangered mammal species in the Striltsivskyi steppe reserve]. *Visnyk zoolohii [Herald of Zoology]*, 33(4–5), p. 80 [in Ukrainian].

Busel, V.T. (ed.) (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250 000 sliv [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250,000 words] (Vol. VIII)*. Perun, Kyiv, Irpin [in Ukrainian].

Velyka Ukrainiska Entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia]. [Electronic resource] URL: <https://vue.gov.ua/> (access date 15.01.2026) [in Ukrainian].

Honcharenko, H.E., & Sovhira, S.V. (eds.) (2010). Slovnyk-dovidnyk suchasnykh ekolohichnykh ta pryrodookhoronnykh terminiv [Dictionary-reference book of modern ecological and environmental terms]. Naukovyi svit, Kyiv [in Ukrainian].

Dzerzhynskiy, M.E., Skrypnyk, N.V., Voronina, O.K., & Paziuk, L.M. (2014). Biolohiia individualnoho rozvytku. Chastyna I. Praktychnyi posibnyk [Biology of individual development. Part I. Practical guide]. Kyivskiy universytet, Kyiv [in Ukrainian].

Zhyla, S. (2025). Zdychavila velyka rohata khudoba v Chornobylskomu biosfernomu zapovidnyku [Feral cattle in the Chernobyl Biosphere Reserve]. *Theriologia Ukrainica*, 29, 153–164. <http://doi.org/10.53452/TU2913> [in Ukrainian].

Zagorodniuk, I. (2009). Zakonomirnosti rozmirnoi dyferentsiatsii vydiv i statei u bahatovydovii hildii [Regularities in size differentiation of species and sexes in a multispecies guild]. *Naukovi zapysky DPM [Scientific notes of the State Natural History Museum]*, 25, 251–266 [in Ukrainian].

Zagorodniuk, I. (2023). Pryrodnycha terminolohiia v opysakh zmin bioty v umovakh viiny ta boiovykh dii [Natural history terminology in descriptions of biota changes in war and hostilities]. *Svitovi vymiry osvity tendentsii [World dimensions of educational tendencies]*, 16, 30–41 [in Ukrainian].

Zagorodniuk, I. (2025). Dyki psy (*Canis familiaris*) Holosiivskoho lisu [Feral dogs (*Canis familiaris*) in the Holosiivskiy Forest (Kyiv)]. *Novitates Theriologicae*, 17, 107–118. <https://doi.org/10.53452/nt1720> [in Ukrainian].

Zalevskiy, V.D., & Bronskov, O.I. (eds) (2017). Chervona knyha Donetskoj oblasti: tvarynnyi svit [Red Data Book of Donetsk region: animal world]. Vinnytska oblasna drukarnia, Vinnytsia [in Ukrainian].

Korobchenko, M., & Zagorodniuk, I. (2009). Taksonomiia ta rivni dyferentsiatsii slipakiv (Spalacidae) fauny Ukrainy i sumizhnykh krain [Taxonomy and levels of differentiation in mole-rats (Spalacidae) of the fauna of Ukraine and adjacent countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Biolohiia [Scientific Bulletin of the Uzhhorod University. Series Biology]*, 26, 13–26 [in Ukrainian].

Korobchenko, M.A., Zagorodniuk, I.V., & Emelyanov, I.G. (2010). Pidzemni hryzuny yak zhyttieva forma ssavtsiv [Underground rodents as a life type of mammals]. *Visnyk NNPM [Proceedings of the National Museum of Natural History]*, 8, 5–32 [in Ukrainian].

Korobchenko, M. (2022). Dynamika prostorovoho rozpodilu, ryina diialnist ta kormozapasannia u slipaka skhidnoho (*Spalax microphthalmus*) [Dynamics of spatial distribution, burrowing activity, and foraging in the greater blind mole rat (*Spalax microphthalmus*)]. *Theriologia Ukrainica*, 23, 110–129. <https://doi.org/10.15407/TU2311> [in Ukrainian].

Liskina, I.V. (2022). Poodynoki vohnyshchevi urazhennia leheniv [Solitary focal lung lesions]. *Tuberkuloz, zakhvoriuvannia leheniv, VIL-infektsiia [Tuberculosis, Lung Diseases, HIV Infection]*, 3(50), 68–77. <https://doi.org/10.30978/TB2022-3-68> [in Ukrainian].

Musiienko, M.M., Serebriakov, V.V., & Braion, O.V. (2024). Ekolohiia. Slovnyk-dovidnyk [Ecology. Dictionary-reference book]. Lybid, Kyiv [in Ukrainian].

Ozarkiv, M.V. (2019). Netyпова povedinka vedmedia buroho (*Ursus arctos* Linnaeus, 1758) v umovakh rehabilitatsiinoho tsentru dykykh tvaryn Halytskoho natsionalnoho parku [Atypical behavior of the brown bear (*Ursus arctos* Linnaeus, 1758) in the conditions of the wild animal rehabilitation center of the Halych National Park]. *Funktsionuvannia pryrodookhoronnykh terytorii v suchasnykh umovakh [Functioning of protected areas in modern conditions]*. Synevyr, pp. 68–82 [in Ukrainian].

Bilodid, I.K. (ed.) (1970). Slovnyk ukraïnskoi movy: u 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] (Vol. 1: A–B). AN URSR, Instytut movoznavstva. Naukova dumka, Kyiv, p. 238 [in Ukrainian].

Tolstokhov, A.V. (ed.) (2008). Ekolohichna entsyklopediia: u 3 tomakh [Ecological Encyclopedia: in 3 volumes] (Vol. 3: O–Ya). Tsentr ekolohichnoi osvity ta informatsii, Kyiv [in Ukrainian].

Albrecht, G.A. (2016). Exiting the anthropocene and entering the symbiocene. *Minding Nature*, 9(2), 14–16 [in English].

Begon, M., Harper, J.L., & Townsent, C.R. (1986). Ecology: Individuals, Populations and Communities. Sunderland, Mass Inc [in English].

Bennett, N.C., & Jarvis, J.U.M. (1988a). The reproductive biology of the Cape mole-rat, *Georchus capensis* (Rodentia, Bathyergidae). *Journal of Zoology*, London, 214, 95–106. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7998.1988.tb04989.x> [in English].

Bennett, N.C., & Jarvis, J.U.M. (1988b). The social structure and reproductive biology of colonies of the mole-rat, *Cryptotomys damarensis* (Rodentia, Bathyergidae). *Journal of Mammalogy*, 69, 293–302. <https://doi.org/10.2307/1381379> [in English].

Bennett, N.C., Jarvis, J.U.M., Aguilar, G.H., & McDaid, E.J. (1991). Growth and development in six species of African mole-rats (Rodentia: Bathyergidae). *Journal of Zoology*, 225(1), 13–26. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7998.1991.tb03798.x> [in English].

Bennett, N.C., Gutjahr, G.H., & Faulkes, C.G. (2007). The reproductive physiology and endocrinology of the African mole-rats. In: *Subterranean Rodents: News from Underground*. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, pp. 61–78. [https://doi.org/10.1007/978-3-540-69276-8\\_6](https://doi.org/10.1007/978-3-540-69276-8_6) [in English].

Cambridge Dictionary. [Electronic resource] URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english-ukrainian> (access date 15.01.2026) [in English].

Gompper, M.E. (2013). The dog–human–wildlife interface: assessing the scope of the problem. In: Gompper, M.E. (ed.). *Free-Ranging Dogs and Wildlife Conservation*. Oxford University Press, pp. 9–54. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199663217.003.0001> [in English].

Kappeler, P.M. (2019). A framework for studying social complexity. *Behavioral Ecology and Sociobiology*, 73, art. 13. <https://doi.org/10.1007/s00265-018-2601-8> [in English].

Kull, K. (2016). The biosemiotic concept of the species. *Biosemiotics*, 9(1), 61–71. <https://doi.org/10.1007/s12304-016-9259-2> [in English].

Makuya, L., & Schradin, C. (2024). Costs and benefits of solitary living in mammals. *Journal of Zoology*, 323(1), 9–18. <https://doi.org/10.1111/jzo.13145> [in English].

Nowak, S., Szewczyk, M., Tomczak, P., et al. (2021). Social and environmental factors influencing contemporary cases of wolf aggression towards people in Poland. *European Journal of Wildlife Research*, 67(4), p. 69. <https://doi.org/10.1007/s10344-020-01455-1> [in English].

Siegel-Causey, D., & Kharitonov, S.P. (1990). The evolution of coloniality. *Current Ornithology*, 7, 285–330 [in English].

Smith, A.F., Kasper, K., Lazzeri, L., et al. (2024). Reduced human disturbance increases diurnal activity in wolves, but not Eurasian lynx. *Global Ecology and Conservation*, 53, art. e02985. <https://doi.org/10.1016/j.gecco.2024.e02985> [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 22.05.2026



Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)